

GINTARĖ BERNOTIENĖ

Juditos Vaičiūnaitės poezijos rinktinė anglų kalba: ar perteiktas tylus devyniabalsis giedojimas?

Anotacija: Straipsnyje aptariama vienintelė Juditos Vaičiūnaitės poezijos rinktinė anglų kalba *Fire Put Out by Fire*, jos parengimo medžiaga ir leidybos istorija. Lyginant vertimus gilintasi ir į plačiau netyrinėtą Vaičiūnaitės kūrybos tarptautinės sklaidos sritį – apžvelgtos visos Vaičiūnaitės poezijos rinktinės ir stambesnės publikacijos kitomis kalbomis, įvairių vertėjų eilėraščių interpretacijos anglų kalba. Kadangi vertimas yra ir kultūros reprezentacijos aktas, antologijų ir rinktinių, kuriose skelbta poetės kūryba, pratarmėse ir įvaduose stebėtas bendras lietuvių poezijos lauko kismas ir tai, kokia pozicija literatūros procese buvo skiriama Vaičiūnaitei, ilgiau stabtelint ties aktualiais sovietmečio laikotarpiui poezijos kaip kultūros tęstinumo ir politinio priešinimosi aspektais. Vertimų analizei, eilėraščių istorijoms rekonstruoti pasitelkta medžiaga iš Vaičiūnaitės archyvo.

Raktažodžiai: Judita Vaičiūnaitė, poezijos vertimai, antologija, reprezentacija, politika poezijoje sovietmečiu.

Pirmoji Juditos Vaičiūnaitės knygelė¹ *Pavasario akvarelės* išėjo 1960 m. „mano pačios ir laiko reikmių nustekenta“², – vėliau kūrybos cenzūravimo patirtis įvertins poetė, lietuvių poezijos antologijose pristatoma kaip talentinga XX a. lietuvių poetinės tradicijos reformatorė. Kas keletą metų publikuoti poezijos rinkiniai, kelios rinktinės, ankstyvas kolegų ir kritikų pripažinimas Vaičiūnaitės kūrybinį kelią leistų laikyti sėkmingu. Nors 1982 m. laiške Vaičiūnaitei Vytautas

1 Pirmąjį poezijos rinkinį *Gyvenimas šaukia* Vaičiūnaitė parengė 1959 m. Kai atsisakė paskyrimo dirbti provincijoje ir išstojo iš komjaunimo, buvo nubausta – leidykloje rinkinys sutriuškintas. Judita Vaičiūnaitė, „Žvaigždė ant plonyčio stiebo“, in: *Rašytojas ir cenzūra*, Vilnius: Vaga, 1992, p. 194.

2 *Ibid.*

Bložė savo ir žmonos Nijolės vardu rašė: „Mes pripažįstame tik Sapfo, Mistral, S. Nėris, Achmatova, Vaičiūnaitė. Gėda už mūsų visuomenę, už mūsų kultūrą, jos vadovus ir lyderius, kai Vaičiūnaitė nereprezentuojama, neverčiama į pasaulio kalbas, nuslepiana. Tu verta Nobelio, o neturi net respublikinės!!! Sic transit gloria...“³, tačiau 1978 m. „Poezijos pavasario“ laureatės vainikas buvo svarus oficialus įvertinimas. Sprendžiant iš kito Bložės laiško, svarbų sankcionuotą poetinį legitimumą Vaičiūnaitė pelnė oficioziniame dienraštyje *Tiesa* pasirodžius Vito Areškos apžvalgai⁴: „Labai džiūgavom, Judita, kad ‚Tiesoje‘ (galų gale!) buvai palankiai įvertinta (įvesta į šiandieninį tigrų parką). Tik – kiek reikėjo laukti!“⁵

Įvesdinimas į „tigrų parką“ veikiausiai buvo 1983 m. išesiančių Vytauto Kubiliaus sudarytų XVIII–XX a. lietuvių poezijos antologijų anglų ir vokiečių kalbomis preliudija (*The Amber Lyre (Gintarinė lyra)* ir *Litauische poesie aus zwei Jahrhunderten (Dvoiejų šimtmečių lietuvių poezija)*) – jose publikuoti penki impresionistinių ir intymų Vaičiūnaitės poetinių braižų liudijantys eilėraščiai. Skaitytojams Vakaruose Vaičiūnaitės poezija pirmąkart tapo pasiekama Jono Zdanio sudarytoje ir verstoje antologijoje *Selected Lithuanian Post-War Poetry (Rinktinė pokario lietuvių poezija, 1978)*. Išėjo penkios kitakalbės poezijos rinktinės: ankstyvoji kūryba su ideologiškai parankiais akcentais ir prastais vertimais knygelėje rusų kalba *Стмуху (Eilėraščiai, 1964)*, deramu lygiu išleistos rinktinės *В месяцу незабудок (Neužmirštuolių mėnesį, vertė Larisa Suškova, iliustravo Rimtautas Gibavičius, 1987)*, norvegų kalba *Dikt fra Sovnloshetens Drage og andre samlinger (Eilėraščiai iš Nemigos aitvaras ir kitų rinkinių, vertė Alma Ločerytė-Dale ir Odd Abrahamsen, 1994)*, Viktorijos Skrupskelytės ir Stuardo Frieberto į anglų kalbą versta *Fire Put Out by Fire (Ugnis, gesinama ugny, 1996)* ir jau po autorės mirties, 2002–aisiais, – bičiulių latvių parengta rinktinė *Zemei pieskaroties (Žemės prisilietus, įvadus parašė knygą vertęs Hermanis Marģeris Majevskis ir Knutas Skujeniekas)*. Pastarosios dvi – dvi kalbės. Dar reikėtų pridėti vienuolika įvairiomis Europos kalbomis išleistų lietuvių poezijos antologijų, keturis poezijos rinkinius, ir, sakyčiau, sėkmingos tarptautinės Vaičiūnaitės poezijos sklaidos vaizdas būtų bemaž išsamus.

Profesorė Viktorija Skrupskelytė į Lietuvą pargabeno Vaičiūnaitės, Rimvydo Šilbajorio, Frieberto laiškus ir kitos medžiagos, sukauptos jos archyve per

3 1982 11 13 Vytauto Bložės laiškas. Maironio lietuvių literatūros muziejaus (MLLM) J. Vaičiūnaitės fondas (GEK 70238).

4 Vitas Areška, „Poezija. Laikas. Žmogus“, *Tiesa*, 1982 11 27.

5 1982 12 21 Vytauto Bložės laiškas. MLLM J. Vaičiūnaitės fondas (GEK 70233).

beveik aštuonerius *Fire Put Out by Fire* rengimo metus. Maironio lietuvių literatūros muziejaus Išėivijos skyriaus vedėjai dr. Virginijai Paplauskienei pasiūlius šį dar neinventorizuotą pluoštą peržiūrėti, buvo smalsu įsigilinti į tiek metų trukusią vertimo bylą, o paskui (ir neišvengiamai) – palyginti, kaip kitiems šios muzikalios poezijos vertėjams į anglų kalbą pavyko perteikti unikalų gilių vidinių rimų, eilėraščio fonemikoje pulsuojančių išgyvenimų balsą, patyrinėti, kurie kūriniai pasirodė reprezentatyviausi, kokių nuostatų laikytasi juos verčiant ir, jau sklaidant ne vien vertimus, bet ir įvadus antologijose, tapo įdomu, kokias linkmes lietuvių poezijos modernėjimo procese Vaičiūnaitės kūryba skleidė kitakalbiam, Lietuvos ir jos poetų beveik ar visai nepažįstančiam adresatui.

Leidybos istorija

Mintis išleisti rinktinę *Fire Put Our by Fire*⁶ subrendo pamažu. Kaip pasakojo JAV Ohajo valstijos Oberlino kolegijoje dėščiusi Viktorija Skrupskelytė, kuriai dėkoju už dalykiškus pokalbius, prisiminimus ir pastabas šiam straipsniui⁷, Vaičiūnaitės poeziją ji pasirinko kaip parankų ir reprezentatyvų šiuolaikinės lietuvių poezijos pavyzdį kūrybinio rašymo ir vertimų programos studentams. Parengdavo pažodinius tekstų vertimus, greta – ir žinių apie lietuvių literatūros, kultūros istoriją, lietuvių kalbos gramatikos specifiką, pasitelkdavo ir žemėlapius. Kūrybinio rašymo katedrai vadovavęs poetas ir vertėjas profesorius Stuartas Friebertas susidomėjo kolegės įdirbiu ir modernia lietuvių poezija. Konkrečios metaforos, tankus įvaizdžių tinklas, kasdienybės ir pro ją prasišviečiančių aukštųjų akimirkų dermė, gilusis poetiškumas, vidinė dinamika, įvairių kultūrų jungtys Vaičiūnaitės eilėraščiuose profesionalui⁸ imponavo, panėšėjo į jo paties kūrybinius

6 Judita Vaičiūnaitė, *Fire Put Out by Fire: Selected poems of Judita Vaičiūnaitė in Lithuanian and English*, transl. by Victoria Skrupskelis and Stuart Friebert, The Edwin Mellen Press, Lewiston/Queenston/Lampeter, 1996, 210 p.

7 Medžiaga iš 2012 02 23, 2012 03 12, 2012 04 30 pokalbių su profesore Viktorija Skrupskelyte – straipsnio autorės archyve.

8 Stuartas Friebertas išvertė vokiečių Karlo Krolowo, Gunterio Eicho (kartu su Oberlino kolegijos profesoriais Davidu Youngu ir Davidu Walkeriu), italo Giovannio Rabonio, rumuno Marino Sorescu, čekio Miroslavo Holubo ir kitų poezijos; vienas ar su kolegomis sudarė kelias literatūros antologijas.

natūralumo ir prigesintos retorikos siekius, ir pirminiai parengiamieji studentams skirti pažodiniai vertimai tapo meistriškumo išmėginimu jų profesoriui. 1988 m. vertėjų tandemas apsisprendė išversti ne pluoštelį eilėraščių, o parengti visą rinktinę. 1989 m. birželio 16 d. Vaičiūnaitė pasirašė dokumentą lietuvių ir anglų kalbomis: „Sutinku, kad mano eilėraščius į anglų kalbą verstų p. Stuart Friebert ir p. Viktorija Skrupskelytė. Man priklausantį honorarą prašyčiau pervesti į Lietuvą doleriais.“⁹ Knyga išėjo 1996 m., tais metais Vaičiūnaitė pelnė ir Baltijos Asamblėjos premiją. Natūralu klausti, kaip klostėsi vertimo, redagavimo ir leidybos eiga.

Numanu, kad eilėraščių atranka buvo Skrupskelytės rūpestis. Bendrą įspūdį apie to laiko lietuvišką literatūrinį kontekstą ji susidarė sekdamą publikacijas *Pergalėje*, *Poezijos pavasario* almanachuose. Vaičiūnaitės poetika greta kitų (Justino Marcinkevičiaus, Alfonso Maldonio) atrodė novatoriška ir sėkmingesnė medžiaga vertimui, atitiko vakarietišką šiuolaikiškos poezijos sampratą. Šaltiniai vertimams nebuvo patiekti „ant lėkštutės“: knygas skolinosi, pirko, kai ką pavyko gauti pas muziką Juozą Kreivėną ir Liūtą Mockūną Čikagoje, parsisiųsdavo kopijas iš Kongreso bibliotekos, Kento universiteto Ohajuje (ten buvo dėstoma lietuvių kalba), 2 ar 3 knygeles turėjo savo. Ant stalo išrikiuoti visas poezijos knygas, skaityti jas chronologiškai ir sistemingai atrinkti geriausius, tinkamiausius eilėraščius nebuvo įmanoma. Kai 1994 m. Vaičiūnaitė atsiuntė pirmuosius ir paskutinius savo rinkinius, smarkiau koreguoti eilėraščių pasirinkimą jau buvo per vėlu – vertimus tikrino Šilbajoris, 1994 m. lapkritį siuntęs „Mellen“ leidyklai rekomendaciją publikuoti rinktinę, vyko paskutiniai redagavimo darbai. Vis dėlto keitimų būta: atsisakyta mažiausiai 6 eilėraščių (laiške Vaičiūnaitei Skrupskelytė juos išvardina), įterpti trys sėkmingiau išversti, dar 13 eilėraščių, 1989–1994 m. publikuotų įvairiuose Amerikos universitetų literatūriniuose žurnaluose, rinkinyje neskelbti. Neaiškumai dėl knygos apimties ir leidyklos, kuri imtųsi leisti rinkinį, vertėjus atbaidė nuo didesnio dėmesio ciklams; ir šią dieną gaila, kad eilėrašciais „Mergaitė su šermuonėliu“ su aliuzija į Leonardo da Vinci paveikslą arba „Vakaro šviesoj“, prasidedančiu eilute „Po vaikiška Muriljo madona...“ nepristatyta Vaičiūnaitė – optinių citatų inkrustatorė poezijoje.

Iš pradžių Friebertas su Skrupskelyte išvertė 60 eilėraščių. 1989–1990 m. buvo pauzė. Nuo 1989 m. per penketą metų 69 Vaičiūnaitės eilėraščiai pasiro-

9 Šis ir kiti cituojami bylos dokumentai saugomi Maironio lietuvių literatūros muziejuje.

dė 33 literatūrinuose žurnaluose – taip vertėjai tikrino skaitytojų atsaką, vertinimus, o publikacijos įtakingesniuose žurnaluose (*The Paris Review*, Oberlino koledžo leidžiamame *Field*) grindė būsimo rinkinio legitimumą (iš 101 rinkinio eilėraščio 49 jau buvo publikuoti). Poetas Davidas Youngas, ilgametis *Field* redaktorius ir patarėjas, Vaičiūnaitę įvertino kaip nuosaikiai modernią, autentišką poetę. Žurnalų redakcijų nuomonės buvo įvairios – „labai gera poetė, tik per švelni“, kai kuriems vakariečiams Vaičiūnaitės poetika atrodė kiek nuvėsusi dėl sunkiau apčiuopiamos disonansų estetikos ir mažesnės grynai modernaus miesto poezijos dozės. Keletas mums menkai žinomų žurnalų pavadinimų (*Earth's Daughters*, *Poetry East*, *Red Dirt*, *Great Stream Review*, *Timbuktu*) byloja, kad moterų, Rytų, pokolonijinių kraštų studijų akiratyje Vaičiūnaitės poezija buvo aktuali, atitiko 80-aisiais Amerikoje suaktualėjusių kasdienybės, feministinę tematiką (karaliai tuomet imponavo mažiau nei senos moterys, cirko artistai ar nuošalės žmonės, anot Skrupskelytės).

Rinktis nelietuvišką leidyklą siūlė Friebertas, ieškojęs tokios, kuri užsiima poezijos serijomis ir yra pakankamai garsi. Akademinė humanitarinių ir socialinių mokslų krypties „Mellen“ leidykla specializavosi leisdama dvikalbius rinkinius. Pasirašius sutartį netikėta leidyklos restruktūrizacija ir problemos dėl lietuviško šrifto užvilkinio rinkinės pasirodymą. 210 puslapių knyga išėjo kietai įrišta, klasikiniu tamsios mėlynos spalvos audinio viršeliu. Tiražas nedidelis, kaina svyravo apie 80–90 dolerių. 1994 m. lapkritį laiške Šilbajoriui Friebertas mini derybas su leidėjais dėl ne tokio solidaus, minkštaviršio, įperkamesnio spaudinio, kurį čikagiškiai lietuviai (ir ne tik jie) būtų išgraibstę. Ir prašo: „tik nesiūlyk dėti originalų, jau dabar, su parengtu Skrupskelytės įvadu, vertimai užima 135 puslapius!“ Finansinės sėkmės šis leidybos projektas neatnešė, tačiau leidykla pasirūpino knygos platinimu lietuviškoms ir amerikietiškomis institucijoms, universitetams, bibliotekoms. Laikant rankose *Fire Put Out by Fire* pasidžiaugti yra dėl ko: labiausiai tuo, kad atsivertus matyti Vaičiūnaitės tekstai, o ir rinkinio parengimo kokybė pagirtina. Familiarus laiško tonas, linkėjimai žmonai ir taiklūs Oberlino senbuvių apibūdinimai primena laikus, kai Friebertas ir Šilbajoris buvo kolegos. 1967 m. į Oberliną atvykusi dėstyti Skrupskelytė šmaikštųjų literatūrologą rado jau keletą metų besidarbuojantį Ohajo universitete.

Smulkmenos lietuviškame tekste leidžia atsekti, iš kokių rinkinių imti eilėraščiai vertimams. Štai eilėraščio „Žonglierius“ eilutėje buitinė leksika *Raudonos bonkos ir geltonos lėkštės*, išlikusi angliškoje rinktinėje, yra iš rinkinio

Po šiaurės herbais (1968), kaip ir to paties ciklo „Cirkas“ eilėraštis „Dresiruotojas“. Su atstatyta dviejų paskutinių eilučių kupiūra *Žygiuoja okupacinės kariuomenės, / ir maršai naktį sukrečia* „Dresiruotojas“ publikuotas tik rinktinėje *Nemigos aitvaras*, o ankstesnė autorinė redakcija, praslydusi pro cenzorių akis 1968 m. *Poezijos pavasario* almanache¹⁰, 1974 m. rinktinėje *Klajoklė saulė* dar nebuvo atstatyta. Skrupskelytė, matyt, neturėjo *Nemigos aitvaro*, šias reikšmingas eilutes ji būtų pastebėjusi – *Fire Put Out by Fire* pratarmėje akcentavo politinius totalitarinės sistemos reikalavimus poezijai¹¹. Kad po ranka turėjo *Klajoklę saulę*, rodo pirmąkart rinkinyje *Pakartojimai* skelbtam bevardžiam eilėraščiui „Drezdeno senės...“ duotas pavadinimas „Aludė“ ir tikslesniu pakeistas epitetas. Daugiausia eilėraščių versta iš rinkinio *Po šiaurės herbais*, Skrupskelytės nuomone, žymėjusio Vaičiūnaitės kūrybos lūžį¹².

Lietuvos istoriją ir poetinius Vaičiūnaitės užmojus reprezentuoja ciklai „Kanonas Barborai Radvilaitei“, „Rotušės aikštė“, „Triptikas“, „Akmens amžius“, du ciklo „Senoviniai raštaženkliai“ eilėraščiai, garsusis „Vilnius. Archeologija“ aiškiai pabrėžia romantinę Vaičiūnaitės – tautos šaknų ieškotojos kultūros istorijoje – renomė. Kituose eilėraščiuose istorinės realijos labiau suaugusios su asmeniškėmis, intymiomis Vaičiūnaitės patirtimis, empatišku kalbėjimu jau personažo vardu (iš ciklų „Cirkas“, „Mano mūzos“). Vizitine poetės kortele tapę „Keturi portretai“ su Odisejo mylimųjų monologais į šį rinkinį neįtraukti, trys pilni ciklai („Baltos oktavos“, „Pantomima“, „Orfėjas ir Euridikė“) pristato kameriškesnę meilės tematiką. Ankstyvieji eilėraščiai „Muziejaus gatvė“, „Iš rudens nakties“, „Varšuva. Gatvės fragmentas“ (rinkinyje – „Lapkritis“) rodo Vaičiūnaitę buvus atvirą ir neseniems politiniams istorijos atgarsiams, eksponuotiems atviriau ar subtiliau. Dėl didžiulės kultūrinės distancijos (Lietuva po 1990-ųjų buvo ką tik iš politinės užmaršties išnirusi šalis) sudarytoja neįtraukė ciklų „Kęstutaičiai. Restauracija“, ryškios aliteracinės technikos „Nemuno elegijų“ nei „Senų fotografijų“ ar „Paskyrimų Čiurlioniui“, bet, įvade pristatydamą poetę kaip lietuvių literatūros tradicijų modernizatorę, neminėjo ir privalomos pirmųjų rinkinių „duoklės“, kuklesnės nei kitų poetų, o iš *Šešėlių laikrodžio* (1990) dar suspėjo įtraukti 1961–1974 m. nepublikuotų eilėraščių.

10 Judita Vaičiūnaitė, „Žvaigždė ant plonyčio stiebo“, in: *Rašytojas ir cenzūra*, p. 194.

11 Viktorija Skrupskelis, „Introduction“, in: Judita Vaičiūnaitė, *Fire Put Out by Fire*, p. iii.

12 *Ibid.*, p. vii.

Iš vertimų dirbtuvių

Suprantama, kad eilėraščių atranką lėmė jų turinys, o ne eufoninis poetinės kalbos lygmuo. Struktūriniai lietuvių ir anglų kalbų skirtumai, kuriuos pabrėžia visi minėtų antologijų įvadų autoriai, beveik eliminuoja siekį perteikti nors dalį foneminių Vaičiūnaitės poezijos kaskadų įspūdžio, tos kalbinės medžiagos sugestijuotos minčių slinkties, kuri generuoja ir prasminį jos eilėraščių krūvį. Pirmenybę rinktinės vertėjai teikė eilėraščiams, kuriuose aiškus individualus, nekartojantis lietuviškų poetizmų Vaičiūnaitės braižas, atsisakyta tų, kur greta stiprių eilučių pasitaikė lėkštesnių frazių „duobių“. Vizualika – konkrečios metaforos, įvaizdžių tinklas – garantavo, kad ir anglų kalba eilėraštis bus skaitomas kaip tikra ir pakankamai šiuolaikiška poezija, o vidinė tekstų ritmika, eilėraščių žodinė įtampa laidavo bent panašų vertimų įtaigumą. Vertimo pažodiškumas, artimumas autorės minčiai pradinio etapu buvo vertėjų siekiamybė, todėl ne sakinys, o smulkiausi žodžių ryšiai, svetimkalbiui sunkiai įvaldomi priešdėliai, priesagos, deminutyvai, skirtingai reiškiama laiko ir įvykio aspektai labiausiai domino Friebertą. Stengtasi išlaikyti tapačias eilučių pabaigas, bet pasitaiko, kad strofoje, kuri prasideda vaičiūnaitiška fraze, dėl sintaksės įgeidžių sukeičiamos vidinės eilutės, o kartais, prireikus tiksliai perteikti mintį, aukojama poetinė forma – precizišką ketureilį skaitytojas regi tik lietuviškoje atsklandoje (pvz., eil. „Giedra naktis“). Šis vienas gražiausių Vaičiūnaitės eilėraščių su formuline strofų pradžia „Taip, tai...“ vertėjui paspendžia spąstus: neapibrėžtumą kaip regėjimų susiliejiimo priežastį grindžiantis parodomasis įvardis *tai*, priklausomai nuo konteksto verčiamas *that's* arba *those are*, palieka galimybę tiesiogiai nesusieti susiliejančių vaizdinio sandų – violetinių choristų rūbų ir šlapių našlaičių žiedų, migloto nakties spindėjimo ir sidabro žiedo su jaspriu, bet treniruotam poezijos mėgėjui toks (ne)suvaldomas žaismas turėjo būti suvokiamas. Vertėjai rizikavo verčiau aukoti hipnotinę pakartojimų jėgą nei į vertimą įsileisti žemesnius reikalavimus stiliui.

Vaičiūnaitės poezijoje tvyranti atidengimo–slėpimo įtampa reiškiamą ne tik embleminiais rūko, miglos, ūkų, lietaus vaizdiniais, kuriuos išradingai versti teko ne vien šio rinkinio vertėjams, bet ir aiškiai aktanto neapibrėžiančiomis gramatinėmis formomis – bendratimis, neveikiamosios rūšies dalyviais, praleistais įvardžiais. Konkretumo siekęs Friebertas numanomus elementus transformuoja savaip: eil. „Mes gūžiamės pūgoj prie cerkvės“ ne tik susiaurina

daugiaplanių nuodėmių sampratą jas priskirdamas eilėraščio subjektams (*our sinns*), bet ir, vengdamas neskambios eilučių pradžios, pasikartojantį prievieksmį *kur* keičia pertekliniu įvardžiu *our* (29)¹³. Sakinys be veiksnio *O kad gerklėje nebūtų prėska, / atšiaurų balkšvą audeklą į jūrų vandenį ir tolį įmerkia* vertime kartu su įvardžiais *we, our* ir *they* įgauna ne tik veikėjų, bet ir laikų – praeities ir dabarties – skirtį, taip sakymo situaciją iš tiesų tik komplikuojant: *So we won't have this bland / taste in our mouths, they plunge the cold, white cloth / into the sea's waters, into the distance.* (65). Jaunimo teatro aktorei Aurelijai Mikušauskaitei skirtame „In memoriam“ esama kalbėjimo ir kartos vardu, tačiau dedikacijoje šviesūs plaukai prilyginti pomirtinei aktorės aureolei (tai būdinga Vaičiūnaitei), o vertime šis aiškus kankinystės žymuo perkeliamas *jiems: light up their light-coloured hair* (161). Panašiai kaip ir prievieksmį *kur* (where) skambantį *ten* (there) eilučių pradžiose vertėjas sąmoningai keičia raiškesnės artikuliacijos žodžiais, tačiau taip paaukoja eilėraščių sintagmatiką – *ten, kur, kai* ir pan. prievieksmiai Vaičiūnaitė jungia vaizdinius blokus ir vėliau juos apibendrina konkrečiu įvaizdžiu ar eilėraščio pavadinimu. Friebertas daugelyje vietų Vaičiūnaitės mėgstamą bendratį keičia dalyvine konstrukcija ar esamuoju laiku (eil. „Laiptai“, 199). Programiniame eilėraštyje „Mėlynoji žemė“ bendratis turi modalinį atspalvį, priedermės žymenį (*raustis, atkasti ... kad šitas šventas lobis nesumenktų*). Tarptautinio poezijos festivalio „Vilenica“ rinktinėje vertėja Claire Kinsley¹⁴ paiso eilučių pradžios akcentų, varijuodama išlaiko bendratis (*must nuzzle, to unearth, to nuzzle*), jungtuką *kad* išvertusi *lest* pritraukia ir maldavimo, rūpesčio semas. Sėkmingesniu konkretinumu galima laikyti šiame eilėraštyje Frieberto pasirinktą *pirmykščio augalo* vertimą *the very first plant* (Šilbajoris siūlė *primeval*, Kinsley vertė *primordial plant*), tačiau kai vengiant abstraktaus daiktavardžio eil. „Orfėjas“ vietoje *atgarsio, šešėlio panašumas* lieka *the very echo, the shadow*, atrodo, kad stipri autorinė vertėjo stilistika užtušuoja originalo savitumą.

Tikėtis tobulos atidos laiko raiškos niuansams – aukštas reikalavimas vertimui, tačiau palyginus Frieberto ir Vytauto Bakaičio, Marijos Gražinos Slavėnienės išverstus tuos pačius Vaičiūnaitės eilėraščius¹⁵ arba Šilbajorio teiktus

13 Čia ir toliau skliausteliuose – eilėraščių iš rinktinės *Fire Put Out by Fire* puslapiai.

14 *Vilenica'88: Mednarodna literarna nagrada*, Ljubljana: Društvo slovenskih pisateljev, 1988, september, p. 216.

15 Gražina M. Slavėnas, in: *Haunted Voices: Selected Poetry & Art from Lituanus*, Madison: White Hawk Press, 1996, p.78–80; *Breathing free: Lietuvių poezijos vertimai*, sudarė ir vertė Vytautas Bakaitis, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2001, p. 277–285.

siūlymus (žr. 6 išn.) matyti, kad lietuviai jautriau traktuoja laiko aspektus, eigos ir veiksmo veiksmožodžių skirtį, išsaugo autorinį akcentavimą. Eilėraščio „Žiema II“ būtąjį kartinį laiką išstumia Frieberto mėgstami esamojo laiko dalyviai – taip išgaunama taupesnė eilėraščio forma (tai būtų artima Vaičiūnaitės siekiamas) ir parodykinama veiksmo tąsa, tačiau nė viena fraze su būtuojų laiku vertime taip ir nepabrėžtas įspūdžio praeitiškumas (181). Eilėraštyje „Jazminų krūmas“ būsimąjo laiko keitimas esamuojų brūkšniais atskirtame intarpe eliminuoja viena-skaitos II asmeniu reiškiamą kreipimąsi į save – į aprašymą įsiterpantių refleksyvių Vaičiūnaitės savistabos motyvą (93). Glaudi įvardžio bei veiksmožodžio sampyna reikalauja ne tokios kompaktiškos stilstikos – pavyzdžiui, Doriano Rottenbergo verstame eil. „Geltona vasara“, kuris neprilygsta Frieberto vertimui, kelios eilutės vis dėlto skamba sklandžiau: plg. *Aš laikiu didelio stebuklo, / ir nuo savęs, nuo vakarykščios, / veltui mėginu atprasti : [I expect a wonder, quite a real one,] / and to myself of yesterday / in vain I try to get unused (Rottenbergas)¹⁶: I'm waiting for a great miracle, / trying to cure myself in vain / of yesterday's self (Friebertas). Pasi-kartojančios formos kuria monotonijos įspūdį, kuris kontrastuoja su fonetiniais Vaičiūnaitės eilėdaros dėsniais – ne pakartojimais, o smulkiaisiais garsiniais susiliejimais, tad ir homoformos vertime (*the fur of your open coat covering me, / we coat the whitewashed walls with convulsive breathes*, 29) tėra sporadiškas priar-tėjimas prie radikaliai skirtingos kalbos ir eiliavimo sistemos. Eilėraštis „Žemė ir sniegas“ remiasi aliteracijų grandine *grįsti-grindinys-grindys-grynas*, vertime išlieka tik anglų kalboje semantiškai susiję *paved* ir *pavement* (vertėjas priverstas paklusti kalbos duotims!), užtat Laurynui Stuokai-Gucevičiui dedikuoto ciklo „Triptikas“ eil. „Mirtis“ vertime laimingas atsitiktinumas net prailgina alitera-cinę eilę: *į aikštę, kur baltas akmuo, / kur skamba / simetrija, sniegas, Sirijus : the square looms, with its white stone, / symmetry, snow, / and Sirius ring out* (129).*

Akivaizdus vertėjo dėmesys formos dalykams. Panašus grafinis vertimų pavidalas, eilučių laužymas – patys elementariausi formalaus ekvivalentiškumo atvejai. Labiau imponuoja visame eilėraštyje „Katedra“ išlaikytas lietuviškos sin-taksės brėžinys. Kūrybiškas vertėjo pastangas, o ne savivalę originalo atžvilgiu rodytų net ir perteklinės frazės, atsirandusios iš paskatų išlyginti eilutę (*bet vai-kas laiko neišmetęs / bejėgę gaudžią karūnuotą lėlę : but the child's / not thrown*

16 Dorian Rottenberg, „The yellow summer“, in: *The Amber Lyre: 18th–20th Century Lithuanian Poetry*, Moscow: Raduga, 1983, p. 194.

away the sad doll, powerless, crowned, / still cradles it, 107) – juk „lietuvių kalbos žodžio vidutinis ilgumas (skiemėnimis) didesnis negu anglų kalbos žodžio“¹⁷. Tačiau kai kur priedurų galėta ir išvengti: *Klajoja smiltys, sniegas ir sapnai. / Aš taip bijau į juos įklimpti. / O gipsas liejamas į aiškią formą. / Pirštai tik – karšti, neramūs. : Sand grains go wandering, snow and dreams. / Im so afraid of getting bogged down to them. / But gypsum's being poured into a clear, sharp mold. / Look at my fingers – hot, restless. (62)* – taupi Vaičiūnaitės frazė *pirštai tik* turi priešiamąjį atspalvį, vertime imperatyvųjį *look* atstotų ir *only* arba *just*, nekeičiantys originalo nuosakos, tik paryškinantys mineralinės gipso formos ir nestabilių būsenų nesuderinamumą. Trumpų eilučių („Kometa“, „Žydi laukinė slyva“), vieno ryškaus įvaizdžio, aiškaus „fotografinio“ vaizdavimo eilėraščiai (*Drezdeno senės užsako sau alų...*, 153) verčiami patiria mažiausiai stilistinių nuostolių. Iš viso rinkinio išsiskiria eilėraščių „J. Haidno ‚Pasaulio sutvėrimas‘ 1809 m.“, „Parkas“, „Giedra naktis“ vertimai, maksimaliai priartėję prie originalo pagal sintaksinius vienetus, pirmasis – netgi skiemėnų skaičiumi.

Vis dėlto būtent perteikti semantiniai poezijos niuansai lėmė palankų vertėjų įdirbio įvertinimą. 1997 m. už šį rinkinį Skrupskelytė apdovanota Lietuvos vertėjų sąjungos premija. Ką tik minėti eilėraščiai priklauso vėlesniajam Vaičiūnaitės poetinės raidos etapui – rinkiniui *Žiemos lietūs* (1987), kur sudėtingesnė, komplikuočiau poetinė forma veriasi dar tankesne skirtingų egzistencijos lygmenų sampyna. Kaip ir eilėraštyje „Stella maris“, kur sovietinėje žuvies parduotuvėje (mėgtas tokių parduotuvių pavadinimas „Okeanas“) netikėtai išvystama moteris tarsi Marijos provaizdis. Net skaitant originalą vaizduotėje ilgai vyksta derybos dėl žemiškos pardavėjos įrašymo į dangišku vaizdinių paradigmą, kaip skatintų pavadinimas, tam priešinasi ir keistokas, turbūt pieštas ant sienos, dekoras: koralai, jūros žvaigždės, kriauklės be perlo. Vėliau veriasi taip pat atitikmenų pasiūlymai: įšalusį į veidrozdžio mėlį – atsispindinti, nereali, bet ir kūniška, panirusi į nuobodžio (*rymai tyloj, atsirėmus alkūnėm* – eilutės variantas mašinraštyje¹⁸), snaudulio (*pro uždarus vokus*) ramybę, kurią įveikia šviesa; prekystalio marmuras – sakralinės architektūros medžiaga. Užtemdytos ir ryškinamos prasių mirgėjimas tuščių prabangiai apipavidalintų parduotuvių nemačiusį kitakalbį adresatą gali priversti suabejoti Vaičiūnaitės rašymu „iš

17 Dalia Vabalienė, „Eilėdara vertimo problematikoje“, in: *Meninio vertimo problemos*, Vilnius: Vaga, 1980, p. 118.

18 MLLM J. Vaičiūnaitės fondas (GEK 70168).

natūros“, remiantis autentiškais įspūdžiais, tad pridėtinis vertėjo akcentas *virgin pure bright rays / streaming through your pupils : palaimingas skaistus spindesys / įvyzdžius* (183) padeda susivokti, iš kur sklinda apgobiantis šventumas – neįkyrus vertikalės punktyras.

Ne tiek daug rinktinės eilėraščių galima palyginti su kitų vertėjų interpretacijomis. Amerikos lietuvių – kalbininkės Marijos Gražinos Slavėnienės ir poeto Jono Zdanio – versti „Ragana“ ir „Muziejaus gatvė“ paryškina neabejotiną Frieberto ir Skrupskelytės atlikto darbo pranašumą. Gal Zdanio atžvilgiu tai ir netikėta išvada, tačiau tokį vertinimą nulemia teisingesnė rinktinės vertėjų nuostata – nekeisti ir nepraleisti autorės įvaizdžių, taip sustiprinant pranašiausią šių vertimų semantinį, leksinį lygmenį. Zdanys neatpažįsta Vaičiūnaitės *kaskadu, skvero* kaip būdingų jos poetiniam žodynui, keičia juos kita leksika, daug niuansų praranda sutrumpindamas: *Šiltais delnais įmūrytos erdvė / triukšmingos, alsios gatvės : These noisy, weary streets were laid with hot hands¹⁹ : noisy, tiring streets / masoned in space by warm palms* (21). Slavėnienės „Raganos“ vertime išauga eilučių skaičius, ryškus vertimo pažodiškumas, modifikuota semantika (*Pilnas išdidumo žvilgsnis virsta defiant, nuožmus nežmoniškas smalsumas – intense human curiosity*), forsautos frazės: *grandinė trina mano kaklą : My throat chokes [dusina, smaugia] under the heavy chain.²⁰*

Kad rinktinės rengimas buvo ir kultūrinis vertimas, patvirtina ir knygos pabaigoje įdėti paaiškinimai apie istorines Lietuvos vietas ir asmenis, ir šyptelėti verčianti vertėjų neiššifruota 1978 m. rašyto eilėraščio „Varpai“ (inspiroto keilionės Italijon) realija: *ir tik varpų giesmė tau skamba / vaikystės vaiskumu, / kai „Unita“ praeivio rankoj vėjas plaiksto... : and only the bells' song rings out / with the clarity of childhood, / the wind tangling the cigarette smoke in the passerby's hand...*(173). Atidžiai ir įtarokai vertimus skaitęs Šilbajoris eilėraščio „Zoologijos muziejus“ frazėje *mute birds of the world : pasaulio paukščiai nebyliai įžvelgė Lenino šūkio Proletarians of the world, unite! atgarsį, o Skrupskelytė ir Friebertas dėl skirtingos informacinės erdvės galėjo ir nebūti girdėję Italijos komunistų partijos laikraščio L'Unita pavadinimo, tad, pasidavę plaiksto sugestijai, spėjo tai buvus cigarečių rūšį, o ne šaltojo karo metais ir Lietuvoje pasiekiamą dienraštį.*

19 Žr. *Vilenica* '88, p. 220.

20 Gražina M. Slavėnas, *op. cit.*, p. 79.

Archyvinės eilėraščių istorijos

Skaitant vertimus vis parūpdavo išlikę Vaičiūnaitės rankraščiai, mašinraščiai – kūrinų genezės pėdsakai, magėjo bent išsiaiškinti, kaip vertėjų, o gal ir autorės valia (tarp dokumentų yra jos ranka rašytas 3 puslapių provizorinis rinktinės planas) mišriam adresatui buvo nulieta būtent tokia jos kūrybinė ir asmeninė – išviešinti ir uždengianti – intelektualinė kaukė.

Eilėraščio „Žibučių arbata“ mašinraštis datuotas 1972 m. 1990 m. išleistame *Šešėlių laikrodyje* publikuota tik antra šio eilėraščio pusė, pavadinimas ir data pakeisti – „Pavasaris“, 1971. Štai originalus, be taisymų tekstas iš mašinraščio:

Žibučių arbata

Atodrėkis. Sidabriniai sunkvežimiai

/ Mergaitė geria žibučių arbatą./

Melsvi ir slidūs šešėliai

nuteka skersgatviais, pabėgiais, nuokalnėm.

/ Mergaitė jau metai kaip mirus. /

Arba tu įaugai čia nervais, arba

tavęs čia nebuvo.

/ Kaip kaukę matau tavo kančių -- grubių ir nuogų. /

Atodrėkis.

Skerdiena dugne -- pro aptirpusį skaidrų vitrinės ledą.

/ Lavoninė.

Tamsūs mergaitės plaukai -- apšarmoję, sidabriški, vešlūs/.

Pašiurpę ir guvūs pavasario paukščiai

palatų palangėse lesa.

Tavęs čia nebuvo.

Ramybė. Tyla.

Šaligatviuos -- pajuodusios sąšlavos.²¹

Ką galima išskaityti iš originalo, kurio antra dalis po autorės ranka nubrėžtos linijos publikuota kaip galutinis eilėraščio variantas? Įžambūs brūkšniai, manytina,

21 MLLM J. Vaičiūnaitės fondas (GEK 69944).

atitinka skliaustelius (ir primena bandymą, kaip ir eilėraštyje „Mėlynas eskizas“, sujungti kelias vaizdines plotmes – Degas paveikslo įspūdžio ir vakarėjančio miesto stogų). Brūkšniais išskirta mergaitės istorija, pasibaigusi lavoninėje, generuoja tolesnius įvaizdžius: skerdiena ir sąšlavos steigia suvartoto gyvenimo paralelę. Pirmosios ir antrosios dalies jungtis – frazė *Tavęs čia nebuvo* rinkinyje *Šešėlių laikrodis* pakeista į *Tavęs lyg nebuvo, sidabriški* mergaitės plaukai – į *bejėgiški, Ramybė* – į *Saulė*, publikuotame eilėraštyje nebelieka skliaustų – dar labiau suartinami lavoninės ir skerdienos vaizdai. Pirmojoje dalyje efemerišku melsvos ir sidabrinės spalvos punktyru škicuojami mergaitės–šešėlio ir pavasarinio skaidrėjimo vaizdiniai. Rinkinyje likusi eilėraščio pusė paslepia ją inspiravusią istoriją. Tik skirtingai nurodyta eilėraščio sukūrimo data atkartoja metų tarpą (*mergaitė jau metai kaip mirus*) – mašinraštyje įrašyti 1972 m. ženklina ir Vaičiūnaitės mamos mirties metus. Pro palatos langą matomos sąšlavos atgaivina jau patirtą stiprią empatiją kitos kančiai (*tu jaugai čia nervais*), aptirpęs vitrinės ledas leidžia išvysti skerdieną, galutinio eilėraščio varianto *bejėgiški* atliepia visišką subjekto išnykimą: *Tavęs lyg nebuvo. / Saulė. Tyla*. Dramatiškas potyris įsisiūbuoja iš kontrastų: bedvasė skerdiena ir nujaučiama mirtis, saulė ir sniegui nutirpus juoduojančios gyvenimo atliekos. Dingsta šviesos žaismui jautrus estetizuojantis žvilgsnis (mergaitės linija), trapių pavasariųjų žibučių arbata iš pirminio varianto pavadinimo virsta išrengiančiu tirpsmo ir nyksmo „Pavasariu“. Prielaidą, kad publikuodama sutrumpintą eilėrašį Vaičiūnaitė paliko tik dalį su labiausiai sąmonę sukrėtusia mamos išėjimo nuojauta, pagrįstų skirtingos datos: *Šešėlių laikrodyje* 1971-ieji žymi eilėraščio užuomazgą – mergaitės liniją. Pirmame rinkinio *Žemynos vainikai* eilėraštyje „Mėlynas stiklas“, rašytame 1993 m., jau sergant seseriai Daliai, žibučių, spindulio, namuose Kaune buvusio mėlyno vitražo stiklo vaizdinė jungtis žymėta šeimos istorijos – žibučių pėdsakas primena laiką iki tėvo mirties, spindulio takas – kelią anapus.

Kaip paaiškėja iš Vaičiūnaitės laiško Skrupskelytei, eilėraštis „Atsiveikini-mas“ (166) skirtas Tomui Venclovai: „Rašyta labai juodu metu, kai emigravo į JAV draugas. Gal man tada atrodė, kad viskas apsėta kapais.“ Rinkinyje *Šaligatvio pienės* data – 1977, laiške Vaičiūnaitė turbūt apsiriko palikusi 1972 m.

Vaičiūnaitės archyve yra vos trys 1964 m. kurto ciklo „Orfėjas ir Euridikė“ rankraščiai. Cikle panaudotos tik paskiros frazės (akmeniniai namai – aukšti sarkofagai²²; bet saksofonas vienišas; aš guodžiamas pigiais kokteiliais; tramvajai

22 MLLM J. Vaičiūnaitės fondas (GEK 69593).

trankos; tuščia lyg po atominio karo²³; aš tik išgroju tuštumą stiklinių violetinių vitrinų; Euridikės besišypsiančio šešėlio gatvėje niekas nenutrynė²⁴); manekenu šokio vaizdinys²⁵ transformuotas ir išplėtotas 1991 m. eilėraštyje „Manekėnai“²⁶. Genetiniams teksto ryšiams svarbus tegu ir neryškus minties punktyras. Ieškota šiuolaikiškos aplinkos mitinei istorijai. Šokis, scena ir džiazas muzika atėjo iš betarpiškos Vaičiūnaitės patirties²⁷. Cikle apsispręsta dainių Orfėją paversti juododžiu saksofonininku, Euridikę – manekene. Pirmame rankraštyje veiksmą rėmina saulėlydis ir saulėtekis (cikle raudonos spalvos izotopijos – brėkšmos ir nužudymo scenose), o para cikle prilygsta nesibaigiančiam Euridikės kančios ratui – ji visą laiką apšviesta, kiekvieno matoma, prieinama ir pigi. Vaičiūnaitė įveda komplikacijas, politines aktualijas (J. F. Kennedy nužudymą) paverčia atskiru eilėraščiu, ne vien mylimosios praradimo, bet ir 60-ųjų rasinio išsilaisvinimo patosu grindžia griauančią Orfėjo jėgą (graikų mite Orfėjas užkeri akmenis, cikle nuo jo riksmo skyla dangoraižiai – *aukšti sarkofagai*). Vakarietiško gyvenimo kritika, tokia pageidaujama šiapus geležinės uždangos, suteikia spalvų plačiai eksploatuotam, idiliškam ir romantiškam mitologiniam motyvui, tačiau supaprastinti Vaičiūnaitės intencijų neturėtume: postūmį kitaip traktuoti siužetą veikiausiai pasiūlė *rolė juodojo Orfėjo*, populiarus tuo metu džiazas – vienas laisvesnės gyvensenos įvaizdžių sovietmečiu. Gal vilniečius intelektualus jau buvo pasiekę atgarsiai apie 1959 m. Kanų kino festivalyje pagrindinį prizą laimėjusį brazilų filmą „Juodasis Orfėjas“ (režisavo prancūzas Marcelis Camus), visame pasaulyje išpopuliarinusių šokių *bossa nova* – sambos ir džiazas derinį, kurį mėgo ir Vaičiūnaitė. Filmu *exposé* – Hermij, Orfėją ir Euridikę vaizduojantis marmurinis graikų bareljefas, čia svarbus dėl dviejų priežasčių – filme jo vaizdu pradeda antikinė istorija „perrašoma“ pagal

23 MLLM J. Vaičiūnaitės fondas (GEK 69690).

24 MLLM J. Vaičiūnaitės fondas (GEK 69637)

25 *Ibid.*

26 Judita Vaičiūnaitė, *Pilkas šiaurės namas*, Vilnius: Viltis, 1994, p. 57.

27 Pasakoja aktorė Gražina Urbonaitė: „O Judita labai mėgo saksofoną. Mūsų jaunystės metais Vilniuje buvo toks Ryšininkų klubas, kur savaitgaliais vykdavo šokių vakarai-koncertai. Mes su Juozu Rygertu scenoje vis pašokdavom tango. Grodavo Konservatorijos studentai ‚džiazmeniukai‘. Veikė bufetas ir reikėdavo būtinai ką nors užsisakyti. [...] Aš tada rūkiau, o Judita, nerūkančioji, tik laikydavo cigaretę. Ir klausydavom, klausydavom... Vienas vyrukas grojo saksofonu – Dieve, kaip mums patiko. Judita tada parašė ‚Orfėją ir Euridikę‘, kūrinių džiazas motyvais. Jos kūryboje apskritai yra džiazas, emocijų džiazas.“ Prieiga internetu: <http://www.lzinios.lt/m/Pramogos/Zmones/Aktoros-reveransai-lietuviu-literaturai> (žiūrėta 2012 04 04).

afro-braziliškas lūšnynų realijas Rio de Žaneiro karnavalo fone, o Vaičiūnaitės užuomina į „gyslelę marmure“ eilėraštyje „Manekenai“, ko gero, sujungia ciklo juodraštyje užfiksuotą Orfėją, grojantį manekenų šokiams, ir vargiai beįskaitomą marmurinio bareljefo nuorodą²⁸. Mąstant apie eilėraščių vertimams parinkimą, atrodo, kad Vaičiūnaitės sumodernintas ir politiškai įsodrintas antikinės istorijos fragmentas amerikiečiams galėjo būti įdomus.

Antologijų veidrodžiuose

Kitakalbių poezijos antologijų įvaduose lietuvių poezija pristatyta iš įvairių pozicijų – šiapus ir anapus geležinės uždangos, laiko distancijos (1983–2006), istorinių ir politinių aplinkybių paveiktos refleksijos. Sutampa trys akcentai: poezija pristatoma kaip prisiėmusi lietuvių tautos išlikimo, jos kultūrinės atminties išsaugojimo rūpestį, apibrėžiama kaip politinis aktas ir kūrėjo pozicija, o kalbant apie lietuvių poezijos tradiciją esmine laikoma liaudies dainų, folkloro įtaka. Literatūrologų ir leidėjų požiūrių spektras (Eduardo Mieželaičio, Vytauto Kubiliaus, Rimvydo Šilbajorio, Valentino Sventicko, Kornelijaus Platelio, Emery George'o, Jono Zdanio, Birutės Ciplijauskaitės, Pietro Umberto Dinio) skatina aiškintis, kokiomis liestinėmis išsidėsto ši nuomonių mozaika ir kokia pozicija bendrame literatūros procese tenka Vaičiūnaitei.

Retoriškame antologijos *The Amber Lyre* (1983) įvade Mieželaitis rašo: Lietuva – 5000 ežerų ir poetų kraštas, čia veši poezijos medis su gintaro žiedais, o poetai – tai sielų maitintojai, jų (ir liaudies dainų) dėka išliko ir ištvėrė tauta. Lietuvių poezijos masyvas atspindi visas Europos kultūros eras, kryptis, mokyklas, lietuvių poezijos paletė ryški it birželio vaivorykštė. Išsisukinėjantį, nelogišką, savigyros kupiną Mieželaičio toną žurnale *Lituanus* fiksuoja Marija Stankus-Saulaitė²⁹, cituoju tik ambivalentišką literatūros situaciją maskuojantį fragmentą iš įvado: „[...] mūsų nacionalinis susipratimas iškilo kovose už laisvę ir nepriklausomybę, kai buvo liedinama tautos kultūra, o lietuvių inteligentija įgavo minties brandos bei dvasinės patirties, taip pat ir revoliucinės kovos

28 „Šviežių arba nebaigtų eilėraščių absoliučiai niekam nerodau. Tai, kas buvo nebloga, bet ką atmečiau – lieka kaip žaliava.“ Judita Vaičiūnaitė, [„Apie rinkinį *Pasikartojimai*“], in: Judita Vaičiūnaitė, *Raštai*, t. 3, Vilnius: Gimtasis žodis, 2008, p. 156.

29 Prieiga internetu: http://www.lituanus.org/1985/85_4_04.htm (žiūrėta 2012 04 16).

barikadose, kai mūsų tauta kovojo už socialines laisves ir teises, ar karo fronte prieš kraugerišką fašizmą[...].“³⁰Antologija aprėpia lietuvių poezijos kelią nuo pat Donelaičio, tad brėždamas tautos ir jos dainių ištikimybės liniją Mieželaitis, regis, taip neperdeda, kaip poezijos renesanso data rinkdamasis XX a. vidurį ir tarybų Lietuvos poetų atsigrėžimą į žmogų – su himno Žmogui posmų „mažute sėkme“:

Dainas ir tautinį tapatumą rinktinės *Five Lithuanian Women Poets (Penkios lietuvių poetės)* įžangoje Zdanys sieja su moteriška kultūros perdavimo linija, žodinėje tradicijoje moterų puoselėtu vienovės su pasauliu ir giliai pajauštų paprasčiausių dalykų jėgos ir svarbos pojūčiu³¹. Šilbajoris lietuvių kalbą svetimtaučiu adresatui pristato kaip iš esmės poetišką ir iš esmės valstietišką, o lietuvių literatūros istoriją – kaip mėginimų tokia kalba reikšti sociopolitines ir industrines duotis per asmenišką patirtį istoriją³². Zdanio sudarytos antologijos *Selected Post-War Lithuanian Poetry (Rinktinė pokario lietuvių poezija)* pratarmėje Šilbajoris išvardija svarbiausius lietuvių poezijos raidos etapus, senjo pasaulėvaizdžio talpykla laiko dainas, daliai prieškario poezijos taiko arkadiškai-katalikiško rėmo konceptą³³. Iš dalies arkadiška, tęsiančia emocinę žemininkų tonaciją, Šilbajoris laiko ir Vaičiūnaitės poeziją³⁴, nors tiesiogiai romantiška ar idiliška jos nevadina. Įtaigi, asociatyvi Vaičiūnaitės, kaip ir Sigito Gedos, poetika, ypatinga kalbos ir vaizdų kokybė nebesileidžia vertinama socrealizmo kriterijais. Tai – užatlantinio palankumo ženklas už novatoriškumą ir poezijos intymėjimo kryptį, kurią antologijoje *Lithuania: In her own words (Lietuva: Savais žodžiais)* pabrėžia ir Kornelijus Platelis, 1971–1972 metus laiką lūžiu, kai moderni lietuvių poezija pagaliau įstengė prilygti išeivijos poezijai³⁵. Aptardami XX a. antrosios pusės poeziją antologijų įvadų autoriai kartais pasitelkia priešingas sąvokas (moderniz-

30 Eduardas Mieželaitis, „The Lithuanian Muse“, in: *The Amber Lyre*, p. 13. (Versta mano – GB).

31 Jonas Zdanys, „Introduction“, in: *Five Lithuanian Women Poets*, selected and translated by Jonas Zdanys, Vilnius: Vaga, 2002, p. 15.

32 Rimvydas Šilbajoris, *A Short History of Lithuanian Literature*, Vilnius: Baltos lankos, 2002, p. 13.

33 Arkadiškumo apibrėžimas išplėtotas recenzijoje apie Vitalijos Bogutaitės poeziją: „Gyvosios Bogutaitės šaknys glūdi Arkadijoje: liaudies dainų atskambiuose, intymiose žmogiškose vertybėse, ištikimume žemėje, kaip ji buvo ‚prieš tvaną‘, sakyčiau, nekaltojo žmogaus ištikimume žemei, nuskenusiam mūsų amžiaus chaotiškame sukury.“ Rimvydas Šilbajoris, *Netekties ženklai*, Vilnius: Vaga, 1992, p. 679.

34 Rimvydas Šilbajoris, *A Short History of Lithuanian Literature*, p. 175.

35 Kornelijus Platelis, „About modern Lithuanian poetry“, in: *Lithuania: In her own words: An anthology of Contemporary Lithuanian Writing*, ed. by Laima Sruoginis, Vilnius: Tyto alba, 1997, p. 32.

mas/postmodernizmas, romantizmas ir socrealizmas, (a)politiškumas/bendruomeniškumas), tačiau apibūdinant lietuvių literatūros situaciją, nesinchronišką su Centrinės Europos ar pasaulio literatūros procesu ir tiesiog nepažinią adresatui, galimi interpretaciniai skirtumai, liudijantys dar ir diskurso kitimą priklausomai nuo vertinimo laiko. Romantizmas vėstant socrealizmui aktualizuotas kaip priešinimosi reakcija, idėjos apie tautą kaip organišką vienį katalizatorius³⁶. Sventicko apibendrinimas, kad „poezija tautos išlikimą, išsilaikymą savo žemėje ilgam prisiėmė kaip pamatinį motyvą“³⁷, patvirtina *Contemporary East European poetry (Šiuolaikinė Rytų Europos poezija)* antologijos sudarytojo Mičigano universiteto profesoriaus literatūrologo Emery George'o tezė apie poeziją kaip priešinimąsi, vidinį ir tikrą politinį aktą³⁸. O įvaduose minimos liaudies dainos – romantikų kultivuotas domės laukas – sujungia magišką, sakralinę poezijos prigimtį ir konkretų istorinį XIX a. laiką, kai paslapties ir istoriškumo junginys buvo intelektualiai paveikus ir produktyvus socialinių, politinių ir meninių judėjimų variklis. Antologijose brėžiama ir bendra poezijos raidos kryptis – intymėjimo, egzistencinės problematikos stiprėjimo linkmė³⁹, kurią Šilbajoris vadino lietuvių poezijos trenaužu, bei dėsningas laikotarpio ženklas, tekęs jau brandžiai, estetinių reikmių lauke tarpstančiai poezijai – menkstanti jos įtaka; anot Platelio, „[l]ietuvių poezija nebedominuoja dvasiniame visuomenės gyvenime, taip pat kaip ir Vakaruose“⁴⁰.

Be politinių koturnų

Fire Put Out by Fire įvade Skrupskelytė Vaičiūnaitės poeziją analizuoja mažai ar visai nesitelkdama lietuvių kritikos (Zdanys, Laima Sruoginytė daugiausia rėmėsi Šilbajorio autoritetu), kalbos ir stiliaus paieškas nedalomos lietuvių literatūros kontekste vertina nešabloniškai. Iki šiol mažiausiai tyrinėtas Vaičiūnaitės

36 *Ibid.*, p. 30.

37 Valentinas Sventickas, „Pratarmė“, in: *Vierzehn litauische poeten: Eine antologie*, sudarė, pratarinė ir biobibliografinius duomenis pateikė Valentinas Sventickas, vertė Klausas Berthelis, Vilnius: Vaga; Oberhausen: Athena, 2002, p. 12.

38 Emery George, „Preface“, in: *Contemporary East European poetry: An Anthology*, ed. by Emery George, New York: Oxford University Press, 1993, p. vii.

39 Pietro U. Dini, „Traccia della letteratura lituana del novecento“, in: *Mappa della poesia lituana del secondo Novecento: Le generazioni di mezzo*, I / a cura di Pietro U. Dini, Bologna: Associazione culturale „In forma di parole“, 2006, p. 19–30.

40 Kornelijus Platelis, *op. cit.*, p. 35.

laviravimas sovietmečiu (Rimantas Kmita intymumą jos kūryboje sieja su poetinio repertuaro „fabriko tvarkos“ vengimu⁴¹), tad Skrupskelytės daugiausia iš tekstų susidarytas išpūdis apie pilietinę ir politinę Vaičiūnaitės poziciją, koreliuojantis su istorijos aktualinimo ir poetinės tradicijos klausimu, yra šviežiausias poetės portreto štrichas įvade. Totalitarinė kontrolės sistema poezijos veikmės lauką paradoksaliai pavertė atgaivinamos kultūros, poezijos kaip politikos arena, teigia Skrupskelytė⁴². Tyki, be rampos šviesų vykdyta nykulį jutusios kartos revoliucija rėmėsi tradicija ir istorija, kad bent sąmonėje būtų panaikintas realus kultūros įtrūkis. Skrupskelytei įstrigo eilėraščio „Zoologijos muziejus“ metafora – po stiklu išsaugotas ir perduotas devynbalsis nebylių pasaulio paukščių čiulbesys, kurią ji išplėtė rekonstrukcinei Vaičiūnaitės stilistikai ir poetinei programai apibūdinti. Vaičiūnaitė, ryški individualistė, tapatinosi su nutraukta poezijos tradicija, rašė įsiklausiusi į prarastų, tik hipotetinių literatūros (žodinės ir neužrašytos) tekstų tylą, modeliavo eilėraščius orientuodamasi į tą pertrūkį, tradiciskų formų nutildymą, teikusį postūmį savitumui, tradiciją suvokė kaip palikimą ir – alinimą. To, kas tik galėjo vykti, įgilinantį ir išskaidrinantį kartojimąsi dabartyje, regimoje per praeities rėmus, Skrupskelytė laiko nekitusia Vaičiūnaitės poezijos savastimi, kuriai atminties šukės, įsiterpiančios vizijos teikia judėjimo laiku išpūdį. „Eilėraščiai įžengia į intuityvųjį žodinį buvimą, kuriame susijungia mitai, simboliai, daiktai, veidai, susilieja laiko ir vietos atstumai, dangus su žeme, atsiranda ryšys, tęstinumas ir poetinis matymas iki gelmės.“⁴³ Vaičiūnaitės poezija savo kalbine sandara tarsi grįžta prie kerų, burtazodžių, apžavų – magiškos poezijos prigimties, to devynbalsio giedojimo, kuriam „suteikia išradingai modernią, bet praeities trauką neatsispyrusios vaizduotės žaismę ir formą – tankią, tankią, polifonišką, asimiliavusią išpūdingą stilių ir balsų įvairovę“⁴⁴. Paveldas atrandamas kaip laisvės erdvė, kultūrinė atmintis įpareigoja, Vaičiūnaitės poezijoje neistoriškumas neįmanomas taip pat, kaip ir penkmečiais matuojamas gyvenimas, rašo Skrupskelytė. Persidengiančių būties lygmenų fiksuotoją literatūros tyrinėtoja charakterizuoja kaip nesentimentalią realistę, rašančią iš nuotolio, distancijos ir kitokumo pojūčio – *mažyčių katastrofų spalvos* ją domino

41 Rimantas Kmita, *Ištrūkimas iš fabriko: Modernėjanti lietuvių poezija XX amžiaus 7–9 dešimtmečiais*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009.

42 Viktorija Skrupskelis, „Introduction“, p. iii.

43 *Ibid.*, p. vii.

44 *Ibid.*, p. viii.

labiau nei politinis angažavimasis. Lietuvai atkūrus nepriklausomybę Vaičiūnaitė politika bodėjosi; bendraudama su diskretiška rinkinio rengėja į politinius svarytumus leistos vengė. Vadindama Vaičiūnaitę politine rašytoja⁴⁵, Skrupskelytė jos plakatinių deklaracijų vengiantį politiškumą regi kaip platesnio kultūrinio konteksto reiškinį, tačiau iš esmės paties politinio rašymo reikšmę siaurina iki visos kartos priešinosi sistemai ir cenzūrai – švenčiant su praeitimi susietą dabartį, istorinę savimonę, poezijoje įkūnijus kultūros tąsą, o ne perspektyvinius planus. Konkretesnes išvalgas apie Vaičiūnaitės pilietiškumą patikrinti Skrupskelytei sukludė ta „stiklo siena“; per kurią persišvietė tekstai, bet nesklido balsas.

Išvados

Vienintelė Juditos Vaičiūnaitės rinktinė anglų kalba gal būtų ir per menkas straipsnio objektas. Sklaidydama jos rengimo medžiagą, surinkusi visų didesnių Vaičiūnaitės publikacijų kitomis kalbomis bibliografiją (2008 m. Teherane išleista nedidukė lietuvių poezijos antologija persų kalba *The Handpicked Raspberries (Rinktos avietės)*), peržvelgusi rinktinių ir antologijų įvadus supratau žingtelėjusi į netyrinėtą Vaičiūnaitės poezijos tarptautinės sklaidos sritį, iš kurios žvelgiant *Ugnis, gesinama ugnis* (ši eilėraščio „Kometa“ metafora virto rinktinės pavadinimu) atrodo svarbus, tvarus ir reprezentatyvus artefaktas. Nekomercinį poezijos vertimo projektą įgyvendino ne įtakingi Vaičiūnaitės poezijos populiarinimu susirūpinę bičiuliai ar patyrę leidybos agentai, o akademinės aplinkos žmonės.

Pratarmėse ir įvaduose rašytojų kūrybą ne visada pavyksta pristatyti išsamiai, be išankstinio intencionalumo ir nesubendrinus, dažnai įtvirtinami įsigalėję vertinimai (tai netinka Platelio ir Sventicko pristatymams), tačiau ir tuomet matyti rašytojo pozicija hierarchiniame literatūros ir kultūros lauke. Skrupskelytė Vaičiūnaitės poeziją charakterizavo stengdamasi adresatui paaiškinti tai, kas liko už vertimo ribų – pirmiausia pačią nuosaikiai modernios jos poezijos prigimtį, vidinį garsų telkiamų vaizdinių sąryšingumą, istorines sąsajas ir laiko elipses, aukštąjį kasdienos matmenį, individualų autentišką stilių, atsiplėšusį nuo dominavusios laikotarpio retorikos.

Vertimų kiekį praplatinta savąja literatūrine pozicija nobelistinių pretenzijų nepuoselėjusi Vaičiūnaitė būtų patenkinta. Ir XXI amžiaus lietuvių literatūros

45 *Ibid.*, p. ix.

panoramoje jos kūryba lieka grandimi, kurios link žemynus ir tradicijas jungiančius saitus kartu su Stuaru Friebertu nutiesė rinkinio vertėja, sudarytoja ir reiklį vertintoja Viktorija Skrupskelytė. Devynbalsis giedojimas įveikė užtvarų stiklą.

An English-Language Collection of Judita Vaičiūnaitė's Poetry: Is the Quiet Nature of the Nine-Voiced Song Rendered?

Summary

In this article the author discusses the publishing history of *Fire Put Out by Fire*, the only English-language edition of Judita Vaičiūnaitė's poetry, which was published in the United States in 1996. For her analysis of the translations and her reconstructions of the stories behind the poems, the author draws on material from the Vaičiūnaitė archives, and compares the work of the translators (professor Viktorija Skrupskelytė and professor and poet Stuart Friebert) to other translations of Vaičiūnaitė's poetry into English. The article is also concerned with the question of the international circulation of Vaičiūnaitė's oeuvre (a topic which has not received wide attention) and discusses all the major collections and more important publications of the poet's work in other languages. Because translation is an act of cultural representation, the forewords and introductions to the anthologies and collections in which Vaičiūnaitė's work has appeared are also worthy of attention, because they reveal shifts in the ways that Lithuanian literature was presented to readers in other languages, and in Vaičiūnaitė's position within literary processes in different periods. The relevance of poetry as a form of cultural continuity and political resistance, which is stressed by the authors of these introductions and forewords, raises the question of the degree to which Vaičiūnaitė's work can be considered political writing *stricto sensu*. In the author's opinion, this question is still up for discussion. Viktorija Skrupskelytė, who wrote the introduction to the 1996 collection, interpreted Vaičiūnaitė's non-declarative politics as a phenomenon reflective of the broader cultural context – of a generation's resistance to the system and censorship.

Keywords: Judita Vaičiūnaitė, poetry translation, anthology, representation, politics in Soviet-era poetry.
